

ישראל, אגן הים התיכון והקורונה

סיכום מפגש קבוצת המחקר והמדיניות: "ישראל באגן הים התיכון"

יוני 2020

מסמך זה מתמקד בהשפעות נגיף הקורונה על יחסי ישראל ואגן הים התיכון. הוא מבוסס על עיקרי הדברים שעלו במפגש השישי של קבוצת המחקר והמדיניות על ישראל באגן הים התיכון שהתקיים ב-14 במאי 2020, ביוזמת מכון מיתונים, מכון דיוויס ליחסים בינלאומיים באוניברסיטה העברית והמרכז לחקר הביטחון הלאומי באוניברסיטת חיפה. המסמך מפנה זרקור לתובנות המרכזיות העולות מתוך ההתמודדות במזרח אגן הים התיכון עם הקורונה, ובהן חשיבות שיתוף הפעולה האזורי עבור החוסן הלאומי, התחזקות הברית של ישראל עם יוון וקפריסין, המרכזיות הכלכלית של אגן הים התיכון עבור ישראל, משבר האנרגיה והשלכותיו, והקשרים עם מדינות ערב שבאזור הים התיכון. המסמך אינו מייצג הסכמות בין כלל המשתתפים במפגש.

א. שיתופי פעולה אזוריים כמרכיב מרכזי בחוסן הלאומי

עם תחילתו של משבר הקורונה, הגבולות המדיניים הפכו לקשיחים וסגורים יותר והאינטרס הלאומי המקומי התבטא בשליטה רבה על הכניסה והיציאה של אנשים וחומרים מהמדינות. שיתופי הפעולה בין מדינות עסקו בעיקר בהחלפת ידע ובבקרה על מעבר הגבולות. המעורבות של האיחוד האירופי במשבר בתוך המדינות החברות בו לא הייתה משביעת רצון, אם כי השתפרה עם הזמן, זאת לצד המעורבות הנמוכה של ארה"ב בניהול המשבר בזירה הבינלאומית. מדינת ישראל בנתה תרחישי התמודדות עם מגוון רחב של מצבי קיצון, כאשר התפשטות מגיפה היה אחד מהם. יחד עם זאת, התמודדותה עם נגיף הקורונה חשפה את הכשלים במוכנות ובניהול המשבר. דווקא בנקודה זו בלטה החשיבות של שיתוף הפעולה האזורי ותרומתו לחוסן הלאומי של ישראל. שיתוף פעולה זה סייע לישראל לנהל את בקרת הגבולות, ללמוד על הקורונה מניסיון של אחרים, להסתייע בהשגת חומרים וציוד דרוש, ולשמר רמה גבוהה יחסית של סחר ופעילות כלכלית. מדינת ישראל היא קטנה וצריכה לבסס את החיבור שלה לעולם ולאזור. יש להדגיש נקודה זו בבואה של ישראל לעצב מדיניות אזורית בשעת שגרה, וכחלק ממוכנותה להתמודדות עם מצבי חירום ומשברים עתידיים.

ב. הברית עם יוון וקפריסין מעמיקה עוד יותר בתקופת הקורונה

הברית המשולשת של ישראל עם יוון וקפריסין היא בעלת אופי וקצב ייחודי, ושיתופי פעולה רבים המשיכו במסגרתה על אף ובגין משבר הקורונה. המשבר הביא את שלוש המדינות לשים דגש על נושאים של תיירות, בריאות ויזמות. ישראל שמרה על קשרים קרובים עם המדינות ההלניות במהלך ניסיונותיה להתמודד עם אתגרי הקורונה, שבהם ניכר שיתוף הפעולה ההדוק עם קפריסין בהחלפת מידע ובדאגה לתרופות וציוד. ראש הממשלה הישראלי והנשיא הקפריסאי היו בקשר צמוד במהלך התקופה וישראל אף דאגה למשלוח חומרי גלם מהודו למפעלים בקפריסין שייצרו תרופות עבור ישראל כחלק ממאמציה נגד הנגיף. מוצרים חיוניים שהיו חסרים בישראל, כמו מטושים שיאפשרו את הבדיקות ואת החזרת הפעילות למשק, הגיעו מקפריסין. כמו כן נמשך שיתוף הפעולה המחקרי, כאשר תשומת הלב הופנתה למאמצים למציאת חיסון. בהמשך, החלו המדינות לנסות לכוון ביניהן שיתוף פעולה שייצור אזור בטוח לתיירות בחודשי הקיץ.

ג. החשיבות של אגן הים התיכון לכלכלת ישראל

למדינות הים התיכון חשיבות מרכזית עבור הכלכלה הישראלית. התעשייה הישראלית נפגעה פחות ממשבר הקורונה, אולם הירידה בביקושים נוכח המשבר פוגעת בענפי הייצוא של המשק. המדינה החשובה ביותר באגן הים התיכון מבחינה מסחרית עבור ישראל היא תורכיה, גם בייבוא וגם בייצוא. כאשר משווים בין חודשי ינואר-מרץ 2019 לינואר-מרץ 2020, לא רואים השפעה גדולה של המשבר על היקף הסחר בין המדינות, אך ייתכן כי מדדי הפגיעה האובייקטיביים עוד יבואו לידי ביטוי בחודשים הבאים. לצד תורכיה, מדינות הסחר החשובות עבור ישראל באגן הים התיכון הן איטליה, ספרד וצרפת.

עבור מדינות כמו יוון, ספרד, איטליה וצרפת התיירות היא משאב אדיר. עצירת התיירות היא פגיעה כלכלית משמעותית גם עבור ישראל, אבל הכלכלה הישראלית תלויה פחות בענף התיירות מאשר קפריסין ויוון. תחום זה מאפשר לישראל להציג את נכסיותה לשותפותיה באזור, לקדם שיתוף פעולה ואף להציג טכנולוגיות שיאפשרו לתיירות לחזור ולהתפתח. משרד החוץ קידם שיתוף פעולה בתחום התיירות, כחלק מהתארגנות של מדינות המאופיינות בתחלואה נמוכה באופן יחסי. קפריסין ויוון, הנמצאות בקבוצה זו, פועלות במרץ רב להחזיר את התיירות אליהן בתחילת הקיץ, וישראל ששה לשתף פעולה.

ד. משבר האנרגיה מאלץ לבחון הסכמים מחדש

משבר הקורונה פגע בצורה קשה מאוד בשוק האנרגיה. הירידות בביקוש הביאו לקריסה של שוק הנפט, לירידה במחירים ולקשיים באחסון ובאספקה. במקביל, חלה ירידה משמעותית גם במחירי הגז הטבעי ברחבי העולם – לקוחות ביטלו את הזמנותיהם והמחיר העולמי של הגז הטבעי ירד לאזור 2 דולר ליחידת חום (כאשר בישראל משלמים עדיין 6.3 דולר ליחידת חום בגין מתווה הגז). הצפי הכללי הוא של תנודתיות רבה במחירי האנרגיה לפחות בשנה וחצי הקרובות.

המשבר העולמי לא פסח על אגן הים התיכון. חברות האנרגיה דחו עבודות מתוכננות במים של קפריסין; לבנון, שנמצאת על סף קריסה כלכלית, קיבלה בשורות רעות מחברת טוטאל שהודיעה שלא מצאה גז בסבב החיפושים האחרון במימיה של המדינה; ויש ירידה משמעותית בצריכת הגז במצרים והפסקת פעילות של מתקני ה-LNG במצרים שהגז הישראלי היה אמור להפעיל. המצרים מנסים למכור את הגז שלהם והורידו את המחיר ל-5 דולר ליחידת חום אך הם לא מצליחים למצוא קונים; ישראל עדיין כבולה לחוזים עם חברות נובל ודלק ומשלמת 6.3 דולר ליחידת חום. גם חברות האנרגיה עצמן נקלעו לקשיים, כאשר נובל אנרג'י פיטרה אלפי עובדים ברחבי העולם, וקבוצת דלק של יצחק תשובה נקלעה לקשיים.

משבר האנרגיה העולמי והאזורי, מטיל עננה על שיתופי הפעולה האזוריים הקיימים והפוטנציאליים. מדינות האזור וישראל צריכות להיות כנות בנוגע להיתכנות הנמוכה של ייצוא גז דרך צינור לאירופה, ולקדם דיאלוג לפתרון המחלוקות וניגודי האינטרסים ביניהן. פורום הגז של מזרח אגן הים התיכון (EMGF) מחזיק בפוטנציאל לקידום דיאלוג שכזה. הוא יכול לספק במה לשחקנים האזוריים לדון בצורה רצינית באופן ניצול הגז ברמה האזורית, כחלופה או בנוסף לדיונים על ייצוא גז לאירופה או לאסיה. הממשלות של המדינות המעורבות בפורום צריכות להבין כיצד לשנות את הכלכלה הפנימית שלהן כדי למצוא דרכים לשיתוף פעולה אזורי.

צניחת המחירים העולמית הבלטיה את מחירו הגבוה של הגז לצרכן הישראלי, אך גם ערערה את ההסכמים ארוכי הטווח שנחתמו בין ישראל לירדן ומצרים, במסגרתם הן נדרשות לשלם עבור הגז מחיר גבוה באופן משמעותי ממחיר השוק. התעוררו שאלות לגבי רצונן של המדינות להמשיך ולשמור על ההסכמים הללו, ועל ישראל לבחון האם היא מעוניינת להיכנס למשא ומתן מחודש עם חברות הגז כדי להביא לשינוי במחירים.

סוגית האנרגיה קשורה גם להתפתחויות פוליטיות אזוריות. ההתפתחויות בזירה הפלסטינית, ורעיון הסיפוח שממשלת ישראל הצהירה שתפעל לקדם בהקשר זה, עשויים להשפיע גם על הזירה האזורית. סיפוח עשוי לגרום לירדן ולמצרים לפתוח מחדש את הסכמי הגז שחתמו עם ישראל, כצעד תגובה פוליטי, המשרת גם את האינטרס הכלכלי שלהן. ביטול ההסכמים, כצעד תגובה לסיפוח שאינו מחייב את ניתוק היחסים המדיניים, הוא אפשרי. בהסכם הישראלי-ירדני יש סעיפים שמאפשרים לירדן לצאת בקלות מההסכם, ושקובעים שבמקרה כזה תהיה זו ארה"ב שתשלם את מה שנשאר מההתחייבות הירדנית.

ה. שיתופי פעולה עם מדינות ערב

שיתופי הפעולה בין ישראל למדינות האזור לא הוגבלו רק לקשרים עם המדינות ההלניות. שיתופי פעולה רבים נרקמו גם עם מדינות ערב, כולל אלו שמרחב הים תיכוני. מהבחינה הזו שיתוף הפעולה העיקרי והחשוב בין ישראל ומדינות ערב נשען על חילופי מידע ושיתוף בידע. בנוסף, דווח על כך שמדינת ישראל ייבאה מוצרים דרך מדינות ערביות כולל כאלה שאין לישראל קשרים דיפלומטיים עמן. לישראל יש אינטרסים חיוניים ביחסים עם מצרים וירדן, והקשרים בין המדינות יכולים להיות בעלי תפקיד משמעותי בבלימה או צמצום התפשטות גל התחלואה הבא. כמובן ששיתוף הפעולה עם הפלסטינים הוא הכרחי להתמודדות מוצלחת עם הקורונה. התרומה הכלכלית של ישראל לירדן בלטה במיוחד במהלך המשבר. עם סגירת הגבולות בין ישראל לירדן, נעצרה אספקת הסחורות מחו"ל לירדן דרך נמל חיפה. בנוסף, התיירות הישראלית לעקבה בוטלה (וכך גם התיירות הבינלאומית הנרחבת לה ציפו הירדנים באביב), והעלייה לרגל של ערבים אזרחי ישראל לערב הסעודית דרך ירדן נבלמה אף היא. אלו הם שני מקורות תיירות ישראלית שמכניסים סכומים גדולים לקופה הירדנית. ירדן נמצאת במשבר כלכלי משמעותי וזקוקה – גם לשם שימור יציבות המשטר – לסיוע דרך שיתופי פעולה דו-צדדיים ומסגרות רב-לאומיות.